

Mezhepler Tarihi Literatüründe Öteki Algısı: Mürcie Örneği

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı İNAL*

Özet

Bu çalışma Mürcie mezhebinin diğer mezhep mensuplarınca ele alınış problemi ile ilgilidir. Mürcie İslam tarihi ortaya çıkan en eski mezheplerden birisidir. Mürcienin Eşari, Mutezili, Şii, Hanbeli, Maturidi mezhebine mensup müelliflerce nasıl algılandığı bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Bir mezhebin İslam tarihinin farklı dönemlerinde, farklı coğrafyalarda ve hatta aynı mezhebe mensup değişik müelliflerce algılanış biçimleri ve bunun tahlili ele alınan temel hususlardan birisidir.

Anahtar Kelimeler: Mürcie, Ebu Hanife, Hanefilik-Maturidilik, Eşari, Şehristani, Nevbahti,

Abstract

This study is about the presentation of the Murji'a in the Works of other sects. Murji'a is one of the earliest sect in Islamic history. The perception of Murji'a in by the scholars of Asharite, Mutazilite, Shiite, Hantabilite and Maturidite school is analyzed. How a certain sect was understood in different period of Islamic History, in different part of Islamic World and even various scholars of the same sect are the subject of this study.

Key Words: Murji'a, Abu Hanifa, Hanafi-Maturidites, al-Ash'ari, Shahrastani, Nawbakhti

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, İbrahim.inal@omu.edu.tr.

Giriş

Çalışmamızda Mürcie'nin anlamı, kurucusu, temel prensipleri ve gelişim süreci ile ilgili temel hususlara dikkat çekildikten sonra, asıl üzerinde durmak istediğimiz konu alan farklı mezheplerin Mürcie algısı üzerinde durulacaktır. İslam Mezhepleri arasında ortaya çıkışı, kurucusu, takipçileri ve daha sonraki dönemlerde takip ettiği seyir açısından en problemlili mezheplerden birisi Mürciedir. Kelime iki farklı anlamda kullanılmıştır ki bunlardan birisi, büyük günah işleyeninin durumunu Allah'a havale etmek/ertelemektir (erce'e); diğer anlamı ise büyük günah işleyenler hakkında ümit var olmaktır (raca). Daha çok ilk anlamı tercih edilmekle beraber, her iki anlam göz önünde bulundurulduğunda da, ilk asırda irca ya da Mürcie denildiğinde, ilk dönem fitne olayları ile ilgili görüş beyan etmeyen, bu olaylara katılanların akıbeti ile ilgili hükmü Allah'a havale eden, siyasi otoriteye fiili isyanı tasvip etmeyen, toplumun sulh ve sükûnuna öncelik veren, ameli imandan bir cüz kabul etmeyen, büyük günah işleyeni tekfir etmeyen cenaze namazının kılınmasına ve Müslüman mezarlığına defnedilmesine cevaz veren bir topluluk anlaşılmaktadır. Bu hususlar daha sonra da tartışılacağı üzere, Mürcie ile ilgili farklı algılara sahip mezhep mensuplarınca da temel Mürcii prensipler olarak kabul edilen hususlardır.

Birçok araştırmacı tarafından Ehl-i Sünnet'in nüveleri olarak kabul edilen Mürci'e'nin kurucusunun kim olduğu sorusu, diğer mezheplerin aksine, net cevap verilebilecek bir husus değildir. Mürcie'nin özellikleri olarak saydığımız hususların çoğu, hicri birinci asırda merkez İslam şehirlerinde yaşayan Müslümanların ekseriyetinin benimsediği hususlardır. Dolayısıyla, Mürcie'nin kurucusunun kim olduğu şeklinde cevabında bir şahsı aramaya yönelik soru bir bakıma anlamsız olmaktadır. Bu sebeptendir ki bunun yerine irca akidesini ilk defa kim ve hangi eseriyle ortaya koymuştur sorusu genelde gündeme getirilmiştir. Bu noktada bize ulaşan ve ulaşmayan birçok risale arasında Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye'nin *Kitabu'l-irca'sı*¹ ilk eser olarak kabul edilmiştir. Bize kadar ulaşan ve neşredilmiş olan bu eserin müellifinin Ehl-i Beyte mensup birisi tarafından yazılmış olması ayrı bir tartışma konusu

¹ J. Van Ess, "Das Kitab al-irja des Hasan b. Muhammad b. al-Hanafiyya", *Arabica* 23 (1974).

olmuş bazı araştırmacılar bunun tam da kavramın ruhuna uygun bir şekilde, Ehl-i Beyte mensup birisinin, ümmet arasında orta yolu bulma gayretinin neticesi olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹

Mürcie'nin ilk temsilcileri ve ilk kaynakları söz konusu olduğunda da tartışmalar devam etmektedir; zira temel Mürcii görüşlerin ne olduğu tespit edildiğinde görülmektedir ki Ebu Hanife'nin risalelerinde ortaya konulan görüşlerle bunlar arasında çok ciddi benzerlikler mevcuttur. Her ne kadar *el-Fikhu'l-ekber*'de bir konuda "...Mürchie gibi demeyiz şeklinde bir ifade mevcutsa da bazı araştırmacılar bunun esere sonradan müstensihler tarafından ilave edildiğini söylemektedirler. Ebu Hanife'nin Mürciî olup olmadığı hususu diğer mezhep mensuplarınca farklı yorumlandığı gibi bizzat Hanefilerce de değişik şekillerde algılanmıştır. Bu farklı algılayış kendisini Mürcii kabul edenler, Mürcii oluşunu reddedenler ya da Mürcii ve fakat bildiğimiz anlamda Mürcii olmadığını iddia edenler şeklinde farklılık arz etmektedir. Hanefilerin Mürciiliği konusunda bizzat kendilerinin farklı algı sahibi olmalarında değişik dönemlerde Mürcienin farklı algılanmış olması belirleyici etken olmalıdır. Diğer taraftan Mürchie ile ilişkilendirilmenin kimler tarafından yapıldığı da Hanefilerin bu konudaki reaksiyonunda etkili olmuştur. Zira mesela daha sonra detaylıca görüleceği üzere Hanbelilerin nazarında Mürchie, hiçbir günahın imana zarar vermeyeceğine ve amelleri ihmalin kişiyi küfre götürmeyeceğine inanan insanları ifade etmekteydi. Dolayısıyla böyle bir Mürcii kimlikle ilişkilendirilmek, değil Hanefilerin başka mezheplerin de kabul edemeyeceği bir husus idi. Dolayısıyla, aşağıda değişik Hanefi müellifin Mürchie algısını ele almak demek öncelik hangi Mürci'e'den bahsettiğimiz sorusuyla ilintilidir.

a. Hanefi-Maturidilerin Mürchie Algısı

Hanefilerin Mürcii algısı konusunda en ilginç yaklaşımı sergileyenlerden birisi el-Maturidi'dir. Hayatı hakkında çok az malumatımız olduğu biyografisinden bahseden bütün araştırmacılar tarafından ifade edilen Maturidi'nin döneminde ve çevresinde

¹ el-Bağdadi, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 190, 191; Şehristani, *el-Milel*, s. 19; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürchie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s. 15; Wensinck, *Muslim Creed*, s. 193.

yaşayan Mürciilerle ilişkisi konusunda kaynaklarımız bize bir şey söylememektedir. Fakat onun iman tarifine baktığımızda “Ana akım Mürcie” diyebileceğimiz görüşle paralellik arz ettiği görülmektedir. Maturidi farklı mezheplerin Mürcie algısından bahsettikten sonra, Ebu Hanife’nin Mürcie ilişkisine değinmekte ve bir anekdot aktarmaktadır. Buna göre Ebu Hanife’ye irca akidesini kimden aldığı sorulmuş o da Meleklerin tavrından etkilenerek bu görüşe kail olduğunu söylemiştir, zira onlar Allah tarafından kendilerinden eşyanın isimlerini saymaları istendiğinde, meseleyi Allaha havale etmişlerdir (*fevvalu el-emr*)¹. Bu ifadeler, Gerek el-Maturidi gerekse az sonra görüleceği üzere en-Nesefi’nin Ebu Hanife’yi Mürciiler arasında saymakta bir beis görmediğini ortaya koymasından açısından önemlidir. Bilebildiğimiz kadarıyla, el-Maturidi Ebu Hanife’nin Mürcii olduğunu ifade eden ilk Hanefi müelliftir. el-Maturidi’nin Mürcie’yi normal bir mezhep olarak gördüğünün çok daha ilginç delili şudur. Bazı hadis kaynaklarında Mürcie’yi lanetleyen hadisler yer verilmekte ve bir hadiste “Mürcie benim şefaatten istifade edemeyecek olan iki gruptan birisidir ki diğeri de Kaderiyye’dir” denilmektedir. Maturidi hadisteki bu açık ifadeleri de teville tabi tutmakta bu olumsuz ifadelerle kastedilenin bildiğimiz Mürcie olmadığını bununla Cebriye’nin kastedildiğini söylemektedir.² Diğer taraftan Maturidi, isim zikermeksizin Ehl-i Hadis’in amelle imanı özdeşleştiren iman tarifini iman anlayışında parçalanmaya yol açacağı gerekçesiyle reddetmektedir ki bu da Mürcie’nin Ehl-i Hadis ile yaptıkları mücadelede öne sürdükleri argümanlardan birisidir.³

Mürcie’nin farklı algılanması ile ilgili en çarpıcı hususlardan birisi, gerek Maturidi de gerekse Şehristani, İbn Teymiyye gibi başka müelliflerde de örneğini gördüğümüz ikili kategorizasyon temelli algılamadır. Bir diğer ifadeyle Mürcie’ye karşı kategorik red ya da kabul şeklinde bir tavır sergilemeyenler, bu mezheple ilgili tarihi realiteyi ve büyük ölçüde Ebu Hanife’nin bu grupla ilişkilendirilmesini de göz önünde bulundurarak bir tutum ortaya koymaktadırlar. Bu tavrın şöyle bir temele dayandığı söylenebilir: Dolayısıyla Mürcie’yi toptan kabul, Eşari ve diğer bazı müelliflerce

¹ Maturidi, *Kitabü’t-tevhid*, s. 382.

² Maturidi, *Kitabü’t-tevhid*, s. 384.

³ Maturidi, *Kitabü’t-tevhid*, s. 379.

çizilen ‘heretik’ bir Mürcie tablosunu yok saymak anlamına gelecekti; diğer taraftan, Mürcie’yi tamamen sapık saymak ise Ebu Hanife ve taraftarlarının Mürcii görüşlerle paralel kanaatlere sahip oldukları şeklinde yorumlanmaya son derece müsait durumu yok saymayı gerektirecekti. İkili tasnifler yaparak orta yolu bulma şeklindeki itidalli tavır yalnızca Hanefiler açısından geçerli olmayıp, özellikle Ebu Hanife söz konusu olduğunda, onu ‘sapık’ bir fırka ile ilişkilendirmeme hassasiyetini gösteren değişik alt gruplara bağlı Sünni müellifler için de benzer durum söz konusu idi. Bu bağlamda hatırlatılması gereken bir diğer husus da şudur: İmanın tarifi, iman İslam ayırımı, amelin imandan bir cüz olup olmadığı,¹ siyasi otoriteye isyanın meşruiyeti gibi konularda kaynaklarda Mürcie’ye izafe edilen görüşlerle Hanefi-Maturidilerin görüşleri arasındaki paralellik de özellikle Hanefi-Maturidi müellifleri gerçekçi bir tutum almaya sevk etmiştir ki yukarıda bahsedilen ikili kategorizasyon bağlamında – her ne kadar tarihi realiteyi yansıtmasa da – bulunabilecek en gerçekçi çözüm olarak düşünülebilir.

Bahsettiğimiz bu ayırımlardan ilki, daha sonraki dönem bazı Hanefi müelliflerince de kabul gören Maturidi’nin Mahmud/mezmun Mürcie ayırımıdır.² Bu ayırım az önce bahsettiğimiz ikilemi yaşayan özellikle Hanefi âlimleri için de bir çıkış yolu olmuş bazen aynı kelimelerle bazen de benzer kelimelerle devam ettirilmiştir. Bu âlimlerden birisi de en-Nesefi olup kendisinin farklı kavramlarla da olsa benzer tavrı sürdürdüğünü görmekteyiz. Ona göre Mürcie; Mürcie-i habise ve Mürcie-i memduha olarak ikiye ayrılmaktadır. Tahmin edileceği üzere habis Mürcie hiçbir müslümanın büyük günah irtikâp ettiği için cezaya düçar olmayacağını söylemektedir.³ Daha sonra da değinileceği üzere, büyük günah işleyenin akibeti ile ilgili olarak Nesefi’nin bahsettiği anlamda görüşe kani olan Mürcii olması muhtemeldir. Ancak kaynaklarda isimlerinden bahsedilmemesi, ortak görüşlere sahip bir

¹ el-Pezdevi’nin günahın iman üzerinde etkisini tartışırken söylediği de buna benzer bir tavrın göstergesidir. Ona göre günahın iman üzerine etkisi ne abartılmalı ne de küçümsenmelidir. Aksine bu konuda orta yol (*tawassut*) bulunmaya çalışılmalıdır (el-Pezdevi, *Usulü’l-din*, s. 258).

² Maturidi, *Kitabü’t-tevhid*, s. 379.

³ en-Nesefi, Ebu’l-Muin, *Tabsiratü’l-edille*, s. 766.

aidiyet duygusuna sahip bir grup oluşturmamaları bir yana, bunların makul diyebileceğimiz ana akım Mürcie'nin karşısına konuşlanabilecek seviyede bir sunmak realiteyi yansıtmamaktadır.

Mürcie'nin aynı mezhep mensuplarınca bile farklı algılanışının önemli örneklerinden birisi es-Sabuni'nin yaklaşımıdır. Onun Mürcie tarifinde “iman varsa günahın zarar vermeyeceği tıpkı küfür varsa itaatin fayda vermediği gibi” şeklindedir.¹ Bu fikir Mezhepler tarihi eserlerinde aşırı sapık Mürcii alt gruplara izafe edilen bir görüş olup ana akım Mürcie'nin görüşü söz konusu olduğunda tarihi realiteyi yansıtmamaktadır. Sabuni neden böyle bir tercihte bulunduğunu elde mevcut malumattan hareketle söylemek zor gözükmemektedir. Muhtemelen, böyle bir tavrın sebebi, makul kabul edilebilecek Mürcie'den bahsetmesi durumunda Hanefilerle paralellik gündeme geleceği düşüncesinden hareketle en uç noktadaki bir görüşe onlara izafe etmek suretiyle bu paralelliğin kurulmasını engellemek istemiş olabilir.

Diğer taraftan et-Temimi'nin *Tabakat*'ında ve el-Mekki'nin *Menakıbu Ebi Hanife*'sinde Ebu Hanife'nin Mürcii oluşu ile ilgili yukarıda zikredilen kategorize edici tavır görülmemektedir. Aksine müelliflerimiz bu konuda sessiz kalmayı tercih eder gözükmemektedirler. Bunun nedeni bahsetmemenin en garantili yol olduğu düşüncesini taşımaları olabileceği gibi o dönemde bu tartışmaların önemini kaybetmiş olması ihtimali de bir başka gerekçe olabilir. Bu tavrın bir benzerini Lamişi'nin *Kitabü't-temhid*'inde de görmekteyiz.

Modern dönem Hanefileri söz konusu olduğunda şu manzara ile karşılaşmaktayız: Muhtemelen tarih araştırmalarının artmasının ortaya çıkardığı bir durum olarak modern dönem Hanefi müellifler tarihi realiteye uygun bir Mürcie tanımının ve Hanefilerin bu mezheple ilişkisinin daha kabul edilebilir olduğu kanaatini taşımakta idiler. Böyle olunca da isimlendirme de farklılıklar olsa da kökenlerini Maturidi'de gördüğümüz bir ayırma giderek Mürcie veya irca'yı ikiye ayırdıklarını görmekteyiz: Mesela Hanefi müellif el-Lüknevi Mürcieyi Mürcietü't-dalae ve Mürcietü Ehli's-sünne olmak üzere ikiye ayırmaktadır.² Lüknevi ayrıca irca akidesinin birçok

¹ Sabuni, *Bidaye*, s. 80.

² el-Lüknevi, *er-Rağ'*, s. 361.

mübarek âlimin savunduğu fikir olduğunu ve dolayısıyla eleştirilecek bir yanının olmadığını ifade etmektedir.¹ Niye böyle söylediğini yazdıklarından hareketle söyleyebilmemiz zor gözükmemektedir ancak şu kadarı muhtemelen ileri sürülebilir ki akademik araştırmaların başladığı bir dönemde en çıkar yol tarihi malzemede yansıtılanın iki tür Mürcie ayırımını yapmayı çıkar yol olarak dayattığı bir gerçektir.

Modern dönem Hanefi ulemasının en kudretli kalemlerinden Zahid el-Kevseri de, Hatib Bağdadi'yi *Tarihu Bağdat'*ta Ebu Hanife hakkında yazdıklarından ötürü kıyasıya eleştirmesine rağmen, irca akidesi ile ilgili olarak şaşkıncu bir şekilde şöyle söylemektedir: Ebu Hanife'nin savunduğu irca Biat ırcası değil Sünnet ırcasıdır.²

b. Hanbelilerde Mürcie Algısı

Hanbeliler'in Mürcie algısını onların Ebu Hanife'ye karşı olan tutumlarından ayrı düşünmek imkânsızdır. Konuyu Ahmed b. Hanbel ve ilk dönem Hanbeli müelliflerden İbn Batta el-Ukberi'den hareketle ele alacak ve daha sonra da sonraki dönem Hanbeli müelliflerden İbn Teymiyye'nin görüşüne mukayeseli bir şekilde yer vereceğiz.

Ahmed b. Hanbel'e göre Mürcie arasında herhangi bir tasnife gitmeye imkân yoktur; hepsi aynı şekilde aşırı sapık bir gruba teşkil etmektedirler. Ona göre onların görüşlerindeki sapıklık kendilerini başka dinlerle mukayese edecek boyutlardadır.³ Diğer mezhep mensupları gibi Ahmed b. Hanbel'in de bu mezhep aleyhindeki görüşlerini sahabe desteğinde ortaya koyduğunu görmekteyiz: İbn Abbas'a göre "iki grubun İslamda nasibi yoktur bunlardan birisi Mürcie diğeri de Kaderiyye'dir."⁴

Ahmed b. Hanbel ve diğer Hanbeli müelliflerin bu görünürde sert tavırlarının aksine yine başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere bazı müellifler daha ılımlı bir yaklaşımı da hem de aynı eserlerinde gösterebilmektedirler. Mesela Ahmed b. Hanbel az önce

¹ Lüknevi, *er-Raf*, 's. 370.

² el-Kevseri, *Te'nib*, s. 77.

³ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü's-sünne*, s. 88. Ayrıca Mürcie en tehlikeli hatta Ezarika'dan bile daha tehlikeli dini grup olarak görülmektedir (Bkz. *Sünne*, s. 84).

⁴ Ahmed b. Hanbel, *Sünne*, s. 93.

aktardığımız sert görüşlerinin yanında, kendilerinin Ehl-i kibleyi tekfir etmediğinden bahisle “..biz Ehl-i kibleye mensup olanların cenaze namazını kılarız ve Allah’tan bu kardeşlerimize, günahlarından tevbe etmemiş olsalar bile, af niyaz ederiz. Onlar hakkında verilecek kararı Allah’a havale ederiz. (*irca ma ğabe mine’l-umuri ilallah*).¹ Daha da ilginç olanı irca akidesini yazmış olduğu risale ile ilk defa ortaya atan kişi olarak gösterilen Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye hakkında “keşke bu berbat risaleyi yazmadan ölseydim” şeklinde bir anekdottan bahsedilmektedir ki bu üzerinde durulması gereken bir husustur.² Diğer Hanbeli müellif İbn Batta el-Ukberi de Mürcie aleyhinde hadisler serdederek konuya girmekte, irca akidesine kail olmanın kişinin mirastan mahrum olması için yeter sebep olduğunu söyleyen âlimlerin görüşlerini aktarmaktadır.³

Diğer taraftan İbn Batta, Mürcie’nin ‘kralların dini üzere’ olduğu eleştirisini getirmektedir ki benzer eleştirileri Şii müellif Nevbahtî’nin de yaptığını görmekteyiz.

Kitapta yer alan ve ancak birkaç tanesinden bahsettiğimiz Mürcie’ye yöneltilen ağır eleştirileri derledikten sonra, İbn Batta ilginç bir şekilde, Süfyan es-Sevri ve İbn-i Mübarek’ten nakille, “ahkâm söz konusu olduğunda herkesi mümin kabul ederiz ve fakat Allah katında durumlarının ne olduğunu ve hangi din üzere öleceklerini bilemeyiz.”⁴ Bu tavır büyük ölçüde Mürcii görüşle aynıdır. İki önde gelen âlimden böyle bir görüşün aktarılması, Hanbeli müelliflerin Mürcie’ye karşı tutumları göz önünde bulundurulduğunda ilginç olduğu kadar, aslında tekfir tartışmalarının literatüre yansıyan katı polemiklerin ötesinde bir boyutunun da bulunduğunu işaret etmesi açısından da üzerinde ayrıca durmayı gerektirecek ehemmiyeti haizdir.

Hanbelilerin Mürcii algısı söz konusu olduğunda muhtemelen en ilginç tavır İbn Teymiyye’nin tavrıdır. Onun *Kitabü’l-iman*’ı gerek

¹ İbn Ebi Ya’la, *Tabakat*, I, 294.

² Ahmed b. Hanbel, *Sünne*, s. 89.

³ İbn Batta el-Ukberi, *Kitabu’ş-şerh ve’l-ibane*, s. 38.

⁴ İbn Batta, *İbane*, s. 49. İbn Batta Mürciileri herkesin arkasında namaz kılmaya cevaz vermekle itham etmektedir. Ancak bilinen bir husustur ki bu konuda Sünnilerin genelinin tavrı da mürcieden çok farklı değildir (İbn Batta, *İbane*, s. 342).

Mürcie konusunun gerekse iman tartışmalarının ele alındığı en kapsamlı eserlerden birisi olmasının yanında bir kişinin mezhep aidiyetini sürdürmekle birlikte, ne tür yeni açılımlar yapabileceğini ortaya koyması açısından da ilginçtir. Eseri *Mecmu'u'l-Fetava*'dan ayrı basım olarak neşredilmiştir. Genelde Hanbeli eserler itikadi konularda sadece ayet ve hadis derlemesinden ibaret olarak algılansa da İbn Teymiyye'nin bu eserinde ortaya konulan tablo kendisinin ele aldığı konuları diğer kelamcılarının eserlerinde gördüğümüz dakiklikte analiz ettiğini gösterir mahiyettedir.

İbn Teymiyye'nin meselelere diğer Hanbelilerden farklı yaklaştığının en güzel örneklerinden birisi onun 73 fırka hadisini değerlendirme tarzında görülebilir. Tutumları tahmin edilebilecek diğer birçok Hanbeli müellifin aksine o, "eğer bir kimse bu hadiste zikredilen grupları doğrudan kâfir (*kufrun yanqulu ani'l-mille*) ilan ederse, böyle yapmakla Peygamberin sünnetine, sahabenin icmasına ve dört imamın görüşüne muhalefet etmiş olur. Zira bu zikredilenlerden hiç birisi bu grupları doğrudan kâfir ilan etmemiştir"¹

İbn Teymiyye'nin dikkate değer bir başka yaklaşımı da Mürchie'nin ameli imandan bir cüz olarak görmeyen yaklaşımı ile ilgilidir. Ona göre, her ne kadar Hanbeli yaklaşımla uyum arz etmese de, neticede, Mürchie de bu görüşlerini temellendirirken kendilerince doğru telakki ettikleri bir nas yorumuna dayanmaktadırlar."² Hanefi ya da Mürchie'leri nasların açık manaları dururken kendi reylerine uymakla itham eden Hanbeli tavrı göz önünde bulundurulduğunda, bu yaklaşım hakikaten şaşırtıcı olması yanında bugün bile orijinal kabul edilebilecek bir mahiyet taşımaktadır.

¹ İbn Teymiyye, *İman*, s. 216.

² İbn Teymiyye, Mürchie karşısında sergilediği bu tutumunu diğer mezheplere mesela haricilere karşı da sürdürmüştür. Onlarla ilgili olarak "Hariciler en sapık gruptur. Her ne kadar Müslüman toplumu eleştirme noktasında son derece fanatik olsalar da, ne Hz. Ali ne de ilk nesle mensup diğer şahsiyetler onları tekfir etmemiş yalnızca hata üzere olduklarını söylemekle iktifa etmişlerdir." (*İman*, s. 193-4). Hatta onun münafıklar söz konusu olduğunda bile müsamahakâr üslubunu sürdürdüğünü ve "İslam toplumunda münafıklar için ayrı bir kabristan bulunmamaktadır" dediğini görmekteyiz (*İman*, s. 215).

Daha önce de gördüğümüz üzere her hangi bir mezhebi ele alırken müsamahakâr bir bakış açısıyla yaklaşan âlimlerin başvurduğu en güvenli usul, söz konusu mezhebin birisi makul diğer aşırı ya da ğulat grup olmak üzere iki kısımdan teşekkül ettiği şeklindedir. İbn Teymiyye'nin de bu yola başvurduğunu görüyoruz. Tarihi realiteyi yansıtmaması bir yana, ona göre, Mürcie ikiye ayrılır: Birincisi Mürcietü'l-fukaha diğeri ise Mürcietü'l-ğulat'tır.¹ Ayrıca Mürcietül mütekellimun ve Mürcietü'l-fukaha olark da ikiye ayrılan Mürcie aslında amellerin imandan bir cüz olmaması noktasında ortak görüşe sahiptirler. Kendisi Ebu Sevr'in Mürcie'yi takdimini Fukaha ve Mütekellimin ayırımının farkında olmamakla eleştirir. Sadece fukaha Mürciesinden haberdar olduğunu zikreder. İbn Teymiyye'nin adil davrandığı hususlardan birisi de Cehmiyye ile Mürcie'nin iman tariflerinin birbirinden farklı olduğunu Mürciiler iman tasdik ve ikrardan oluşan bir kavram olarak görürken Cehmiler sadece tasdikten ibaret addetmektedirler, der.² Orijinal yaklaşımına devam eden İbn Teymiyye'nin bir başka özgün yaklaşımı da şudur: "Âlimlerimiz sözde sapık mezheplere saldırırken dedikodular üzerinde hareket etmekte aslında yapmaları gerekeni yani bu grupların kendilerinin ne dediğine kulak vermemektedirler." Bu meyanda Mürcie'ye atf edilen bir görüşle ilgili tartışmaya değinmekte aslında Kerramiye'ye ait olan bu görüşün yanlışlıkla Mürcie'ye atfedildiğini söylemektedir.³

İbn Teymiyye'nin tekfir konusunda söylediği şu husus onun müsamahakâr yaklaşımının bir başka veçhesini oluşturmaktadır: Ashab-ı hadisten bazılarının günah işleyeni tekfir etmeleri bu kişinin İslam akidesinin herhangi bir unsurunu terk etmeleri sebebiyle değil, bilakis ibadeti ihmal etmeleri hasebiyledir. Dolayısıyla Ashab-ı hadisin bu kabilden tekfir ifadeleri kişiyi din dışına çıkarmaz (*la yanqulu anil mille*).⁴

Bu konudaki en orijinal tespiti ise büyük günah işleyenin çekeceği azap bağlamında söylediği şu sözlerdir: Ona göre "Eğer hem

¹ Sapık Mürcieyi ifade için bilinen tabiri farklı şekillerde kullanmaktadır. Mürcietü'l-Ğaliye, Ğulat, Ğulatü'l-Mürcie. *İman*, s. 181.

² İbn Teymiyye, *İman*, s. 157.

³ İbn Teymiyye, *İman*, s. 373.

⁴ İbn Teymiyye, *İman*, s. 316.

Hanbeliler hem Hanefiler günahkârın kıyamette ikaba düçar olacağı ortak kanaatini taşıyorlarsa, artık bu noktadan sonra yaptıkları tartışma kelime oyunundan başka bir şey olmayacaktır.”¹

İbn Teymiyye bugün bile tartışma ortamlarında görmeye rastlamanın zor olduğu bir hoş görü ile “(büyük günah işleyeni tekfir etmemek ile) Mürcie ibadetlerin dinden olmadığını söylemiş olmamaktadır, bilakis onlar ibadetin imanın tarifini oluşturan asli unsurlardan birisi olmadığına işaret etmek istemektedirler.”²

Ebu Hanife söz konusu olduğunda da İbn Teymiyye’nin benzer tutumunu sergilemeye devam ettiğini görmekteyiz: “Kufe fukahası ve abidleri arasında imanın hem tasdik hem de ikrardan ibaret olduğunu söylemek suretiyle Mürcie’den ayrılanlar vardır.”³. Bir başka vesile ile mezhepleri karşılaştırırken Mutezile ve Haricilerin Mürcie’den daha tehlikeli olduğunu zira “Mürcie arasında âlimlerden ve abidlerden bir zümre vardır ve bu abidler ümmet arasında hayır ile yâd edilirler.”⁴ Burada kastedilenin Ebu Hanife olduğu açık olduğu gibi daha önce de görüldüğü üzere Ebu Hanife ile Cehm b. Safvan arasında da sürekli bir mesafe koyma gayreti görülmektedir.⁵

İbn Teymiyye’nin Ebu Hanife’nin Mürcii oluşu bağlamında söyledikleri noktasında vereceğimiz son örnek ise şudur: “Derin ilimlerine ve zahidane hayat tarzlarına rağmen, bazı âlimlerin irca fikrini cazip bulduğu görülmektedir. Mürcie saflarında bu zatlardan birçok kişi olması dolayısı iledir ki Selef Mürcie’yi kâfir kabul etmemiş onların sapıklığını itikadi açıdan değil *ef’al* cihetinden yanlışlıklar olarak değerlendirmiştir. Mürcie imanı sadece tasdik olarak nitelendirirken, Fukaha Mürciesi tasdik ve ikrar olarak tarif eder. Bu konudaki tartışmalar kelime oyunundan ibarettir.”⁶

¹ İbn Teymiyye, *İman*, s. 181.

² İbn Teymiyye, *İman*, s. 206.

³ İbn Teymiyye, *İman*, s. 220.

⁴ İbn Teymiyye, *İman*, s. 220.

⁵ İbn Teymiyye, *İman*, s. 387.

⁶ İbn Teymiyye, *İman*, s. 380.

Sonuç

Mürcie'nin Hanbeli ve Hanefi müelliflerce ele alınış örneğinden hareketle, bir mezhebin İslam literatüründe algılanma ve sunulma biçimlerini irdelemeye çalıştığımız bu çalışmamızda ön plana çıkan hususları şöylece özetleyebiliriz. Mürcie'nin ele alınış biçimlerinden hareketle müşahade edilmektedir ki bir mezhebin ele alınışı, her ne kadar İslam mezhepler tarihi literatürünün şematik yapısı öyle bir intiba verse de, yeknesak, şematik ve donmuş bir halde değildir. Aksine mezhepler ele alınışı ve algılanışı mezhepte mezhebe ve hatta mezhep içi farklı gruptan bir başka gruba göre değişiklik arz edebilmektedir. Bunun en güzel örneğini Hanefi-Maturidi müelliflerde görmüş bulunmaktayız. Bu farklı algıların izi sürülmeli ve dönemin sosyo-kültürel ya da politik koşullarıyla ilişkilendirilmeye çalışılmalıdır. Ayrıca metinlerarasılık (intertextuality) açısından da durumun yeniden değerlendirilmesi yapılmalıdır.

Ebu Hanife'nin Mürciilik ile ilişkilendirilmesi meselesi elde mevcut malzemenin çokluğuna rağmen hala izaha muhtaç noktaları bulunan bir konudur. Yukarıda da görüldüğü üzere Hanefi müelliflerin bu hususta net bir tavır sergilememiş olmalarından da hareketle muhtemelen Fıkh-ı Ekberlerin yeni nüshalarından hareketle bu konu yeni çalışmalarda ele alınmalıdır.

Hanbelilerin yaklaşımı bilinen Ehl-i Hadis Ehl-i Rey ikilemi ile izah edilemeyecek orjinallikler barındırmakta olup, özellikle İbn Teymiyye'nin *Kitabü'l- iman* bağlamında irca, Mürcie ve Ebu Hanife ile ilgili söylediği son derece özgün söz ve yaklaşım onun diğer eserlerinin de tetkik edilmesiyle daha da güz yüzüne çıkarılmalıdır. Onun bu söyledikleri klasik dönemdeki tartışmalara katkıda bulunduğu kadar günümüzdeki bazı selefi grupların, üstelik de İbn Teymiyye'yi referans göstererek, sergiledikleri katı tavırlarını yeniden gözden geçirmelerine vesile olacak özgünlüktedir.

Kaynaklar

- Ahmed b. Hanbel, *Sünne*, Lübnan 1985.
 el-Bağdadi, Abdülkahir, *el-Fark beyne'l-fırak*, Kahire 1910.
 el-Bağdadi, Hatib, *Tarihu Bağdad*, XIV, Kahire 1931.

Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *Kitabü'l-alim ve'l-müteallim*, İstanbul, 1992.

- *Risale ila Usman el-Betti*, İstanbul 1992.

- *el-Fıkhu'l-ekber*, İstanbul 1992.

el-Eşari, *Makalatü'l-İslamiyyin*, thk. H. Ritter, İstanbul 1931.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin, *el-İman*, Kahire 1994.

J. Van Ess, "Das Kitab al-irja des Hasan b. Muhammad b. al-Hanafiyya", *Arabica*, 23 (1974).

Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşmasında Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000.

el-Maturidi, Ebu Mansur, *Kitabü't-tevhid*, Beyrut 1973.

en-Nesefi, Ebu'l-Muin, *Tabsıratü'l-edille*, Şam 1992.

el-Pezdevi, Ebu'l-Yüsr, *Usulü'd-din*, Kahire 1963.

Sabuni, Nureddin, *el-Bidaye fi usuli'd-din*, Ankara 1979.

Schacht, Joseph, "An Early Murjiite Traetise: The Kitab el-alim ve'l-müteallim", *Oriens*, 17 (1964).

el-Ukberi, İbn Batta, *Kitabü'ş-şerh ve'l-ibane*, Şam 1958.